

Karl Pajusalu

Tartu ülikooli eesti keele ajaloo
ja murrete professor

Sajand kogemusi eesti riigikeelega

Eesti vabariigi sajanda sünnipäeva tähistamine jätkub sel, 2019. aastal eesti keele aastana. Eesti keel on riigikeelena jõudmas väarikasse ikka, alustades teist aastasada. Keele ajaloolist mitmekesisust aitavad mees pidada ka UNESCO põliskeeelte aasta ettevõtmised. Eesti keele ajalugu ulatub aastatuhandete taha, kuid ometi on viimased sada aastat olnud eesti keelele erakordse tähtsusega, seda eriti keele tulevikku silmas pidades. On asjakohane järele mõelda, mida meil on õppida ja kaasa võtta eesti keele kui riigikeele esimesest sajandist.

Nii nagu Eesti riigile oli 20. sajand ühtpidi edukas, kuid teistpidi ränk, on möödunud aastasada olnud seda eesti keelelegi. Eesti kaotas oma iseseisvuse teises maailmasõjas ja oli ligi pool sajandit osa Nõukogude Liidust, ometi rõhutame Eesti riigi järjepidevust. Eesti keele puhul on järjepidevus samuti oluline. Viimase saja aasta kõik kümnendid olid Eesti ja eesti keele jaoks mõnevõrra erinevad, tänu millele on meil kaasa võtta mitmesuguseid kogemusi nii headest kui ka mitte nii headest aegadest. Alati on aga emakeel jäänud eestlaste iseolemise ja enesemõistmise aluseks. Ka sõdade ja okupatsioonide ajal aitas eesti keele väärtustamine ja praktiline töö selle arendamise heaks tagada Eesti ühiskonna kestmist. Oma keele eest seismine raskeimastes poliitilistes olukordadeski on olnud tähtis osa eestlaste võitlusest rahvusena püsimise ja riigi uuendamise eest.

Oma keele kasutamine liidab eri põlvkondi nii peredes kui ka ühiskonnas. Eesti ajalugu näitab, et mõnikord võib riik olla hapram kui selle keel. Riigikord võib muutuda järsku, keel hoiab siis tasakaalu ja järjepidevust. On ka aegu, kui keel on oma arengus ühiskonnast ees. Keeleuuendus

saab toetada riigi uuenemist ja vaimset sõltumatust, keeleline allakäik soodustab paraku ühiskonna allakäiku.

Eesti kirjakeele arengulugu kinnitab, et keele eest tuleb hea seista igal ajal. Rasketel aegadel keele ja kultuuri jaoks tehtu saab uute tõusujärkude seemneks. Eesti keeleline iseseisvumine kogus hoogu juba 19. sajandi lõpu venestamisperioodil, sealt jõuti 20. sajandi alguskümnendi Noor-Eesti aega ja eesti kirjakeele teadliku moderniseerimise programmini. Samal ajal pandi Tapa keelepäevadel alus eesti kirjakeele normingutele. Eesti radikaalse keeleuuenduse kõrgajaks on peetud aastaid 1912–1924, Eesti riik sündis ning eesti keel sai riigikeeleks keeleuuenduse laineharjal. Samavõrd tähenduslik on, et juba 1918. aastal ilmus esimene ÕS ehk tollase nimega õigekirjutuse sõnaraamat, sedagi oli hakatud koostama aastaid varem. Eesti keele ametlikult riigikeeleks saamisega samal, 1919. aastal ilmus trükist Johannes Aaviku uute sõnade sõnastik, mis toetas eesti keele kõrgstiili sündi. Nii võib väita, et Eesti iseseisvuspürgimustel oli tugev keeleline tugi ning järjepidev tegevus oma keele arendamisel toetas edaspidi uue riigi esimesi samme.

Eesti keele kui riigikeele kaks esimest kümnendit olid mõneti vastandlikud. 1920. aastatel arenes keel kiiresti mitmes suunas: hariduse, teaduse ja oskuskeelena, seadusandluse ja erinevate praktiliste eluvaldkondade keelena, moodsa kultuuri ja ilukirjanduse keelena. Siis pandi alus eesti kirjakeele laialdasele õpetamisele koolides ning kasutamisele riigiasutustes, samas rõhutati keelelisi vabadusi. Oluliseks mõisteks sai *keelekultuur*, mida mõisteti avaralt, keele rikkuse sihikindla kasutamisenä. 1930. aastatel võib juba näha ühelt poolt keeleliste vabaduste kitsenemist, samas sai siis lõpule viidud mitu eelmise kümnendi algatust. 1934. aastal võeti vastu esimene Eesti keeleseadus ja 1935. aastal jõustus seda rakendav „Keelemäärus“, mis sätestas eesti keele avaliku kasutuse korra. Alles 1930. aastate keskel muutus üldiseks perekonnanime eestistamine, mille oli emakeele selts algatanud juba 1920. aastatel. Eesti keel jõudis riigikeelena areneda kahekümne aasta jooksul mitmekülgeks rahvuskeeleks, mis toetas eestlust ja hoidis Eesti ühiskonda ka pärast iseseisvuse kaotust.

Möödunud sajandi 40. ja 50. aastaid võib pidada rängimateks eesti rahva ja keele ajaloos pärast iseseisvuse saavutamist 1918. aastal. Ometi just sellel ajal ilmneb eelnevate kümnendite keeletöö tähendus ja järjepidevuse tähtsus. Viimane väljendus konkreetselt inimesteski, kelle hulgast

tõusevad esile teenekad keelekorraldajad, nagu Johannes Voldemar Veski ja Arnold Kask. Veski, kes oli tähtsamaid eesti kirjakeele arendajaid juba 20. sajandi alguses ning jätkas oma aktiivset tegevust 1920.–1930. aastatel, jõudis 1938. aastal juba pensionile minna, kuid oli nõus pärast teist maailmasõda jätkama tööd Tartu ülikoolis. Tema autoriteet eesti keele professorina tollel stalinlikul ajal aitas ette valmistada eesti keelt uueks tõusuks. Arnold Kask, kellest sai Veski järglane, keskendus tollal eesti kirjakeele ajaloole ning suutis leida keeleajaloost tuge eesti keele hoidmisele rahvuskeelena.

1960. aastatel, kui ühiskondlikud olud mõnevõrra leevenesid, muutus eesti keel rahvusliku aktiivsuse väljendajaks. Emakeele seltsi eestvõttel hakati alates 1961. aastast korraldama keelepäevi, millest võttis osa sadu inimesi. Ajakirjanduses arutleti innukalt keeleküsimumuste üle. Oli ilmne, et keele kestmine on eesti kultuuri kestlikkuse võtmeküsimus. Jälle hakati pöörama rohkem tähelepanu keeleuuenduse võimalustele, uuendati nii grammatikat kui ka sõnavara. Uusi sõnu pakuti välja ajalehtedes, emakeele selts korraldas 1972. aastal esimese sõnaloomevõistluse, millest on sarnaselt keelepäevadega saanud tänaseni kestev traditsioon.

1970. ja 1980. aastatel toetas eesti kirjakeele uuenemist oluliselt keeleteadus, algus pandi arvutilingvistika ja laiemalt keeletehnoloogia arengule. Teiselt poolt kestis koos ühiskonna stagneerumisega ühekülgne normikeele pealesurumine ning sisutühja nn kantseleikeele ehk kantseliidi vohamine. Samuti süvenes siis halvustav suhtumine murdekeeltesse; see hakkas vaesestama kogu eesti keelt. Keelekultuuri mõistmine ahenes „keeletarvituse üldisele nõuetele vastavusele kirjas ja kõnes“, nagu see on veel praegugi määratletud „Eesti keele seletavas sõnaraamatus“.

Pärast Eesti taasiseseisvumist 1990. aastatel muutusid keeleolud kiiresti. Eesti keelest sai jälle täieõiguslik riigikeel ja Eesti riigi tähtsaim keel. See ei tähendanud siiski enam kirjakeele tähtsuse edasist tõusu, vaid erinevate keelekasutusviiside levikut, seda ka avalikus elus ja ajakirjanduses. Elujõulisemad murdekeeled hakkasid hoogsalt emantsipeeruma ja koos interneti levikuga tekkis kirjalik argikeel ehk netikeel.

Uut aastatuhandet on peagi kulunud kaks kümnendit. Kõik need aastad on eesti keel olnud riigikeel. See on sama pikk ajajärk, kui oli Eesti esimene iseseisvusaeg maailmasõdade vahel. Võime endalt küsida, kas eesti keele heaks on selle aja jooksul tehtud sama palju. Küllap spontaanne

vastus on, et ei ole või et need ajad ei ole üldse võrreldavad. Ometi on nimetada mitmeid kaalukaid töid eesti keele tuleviku heaks ka kahest viimasest aastakümnest. Oluliselt on arenenud eesti keele õiguslik tugi, mis väljendub 2011. aasta keeleseaduses ja eesti keele arengukavades, mida on koostatud juba kaks (2004–2010 ja 2011–2017, viimast on pikendatud aastani 2020).

Märkimisväärselt on toetanud eesti keele uurimist ja arendamist eesti keele ja keeletehnoloogia riiklikud programmid. Esimest korda ajaloos saab eesti keele päris süstemaatiliselt ära kirjeldatud, kui on ilmunud sarja „Eesti keele varamu“ seitse köidet. Märkimisväärselt on kasvanud eesti keele digitaalsed ressursid, mida koondab Eesti keeleressurside keskus. Eriti tähtis on, et viimastel aastatel on keel saanud jälle paljude eestlaste südameasjaks, innukalt võetakse osa sõnalooimevõistlustest, netis ja mujal ilmutatakse keelesäutse jms. Riik väärtustab keelt, pärjates teenekaid eesti keele arendajaid Wiedemanni keeleauhinnaga ning andes igal aastal välja keeleteo auhindu mitut sorti ettevõtmiste eest eesti keele edendamisel.

Kõigest eespool loetletust hoolimata on ometi tunne, et eesti keelega pole kõik hästi. Iseseisev Eesti riik on oma väiksuses tegelikult ju suur ime ning eesti keel riigikeelena on seda samuti. Me oleme paljuski sõltuvad sellest, mis toimub väljaspool Eestit, ning jätkuvalt teiste keelte mõjuväljas. Võib tunduda, et edukas olemiseks ei ole eesti keelt vaja, inglise keelega on lihtsam elus läbi lüüa. Eesti keele elujõud sõltub edaspidi suuresti sellest, kui võrd hästi on arenenud eesti keele tehnoloogiline tugi ja kui hõlpsalt saame eesti keelt kasutada nutiseadmetes. Otseselt tähendab see paraku, et eesti keele ees seisvate katsumuste lahendamine muutub järjest kallimaks, selle selgitamine rahastajatele pole aga lihtne ülesanne.

Eesti keelel on riigikeelena läbitud päris pikk tee ja oleme saanud hulga kogemusi. Eelnevalt rõhutasin mitmel korral sõna *järjepidevus*, kahtlemata on see igasuguste keeletegevuste puhul tähtis. Järjepidevuse hoidmine keele arendamisel on olnud edu võtmeid. Selle kõrval on vähemalt sama oluline lihtsalt *pidevus*, mis tähendab pidevat tööd keelega kõigis selle valdkondades, hoolimata ühiskonna ajutistest suundumustest. Igasugu juhtidelt kuuleme pidevalt vajadusest tegevusi prioritseerida, mille all mõeldakse teatud asjade tegemist ja teiste, hetkel vähemtähtsate tööde tegematajätmist. Keelega ei saa nii, et kord arendame ainult grammatikat

ja siis sõnavara, kord õpetame rohkem keelt algkoolis ja siis gümnaasiumis, kord arendame kõnetuvastust ja siis jälle sünteesi. Et Eesti riigil oleks hästi toimiv riigikeel, tuleb pidevalt tegelda kõigi selle osade ja rakendustega ning õpetada keelt laialdaselt ja heal tasemel. Tuleb püüda eesti keelt toetada ja arendada nii mitmel viisil kui vähegi võimalik.

OK